

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Lindner Henriett

A mélylélektani gondolkodás kezdetei a Goethe-korban

Habilitációs tézisek

Budapest

2025

1. Szakmai háttér és a megközelítés modelljei

Előtanulmányaim a témához több mint két évtizedre nyúlnak vissza, disszertációm E. T. A. Hoffmann és a kortárs lélektan kapcsolatát tárta fel, ennek a problematikának más írókra, tudósokra, filozófusokra és szellemi irányzatokra, valamint a 20. századi német és európai művelődéstörténetre való kiterjesztése azóta foglalkoztat, csakúgy, mint a pszichoanalitikus irodalomértelmezés, annak értékei, érdekessége, de vitatottsága és ellentmondásossága is. Az irodalom és a pszichológia kapcsolatai egyidősek a pszichológia tudományának kezdeteivel, a formálódó lélektan a 18–19. század fordulóján már több szálon kapcsolódik a német romantikus iskolához, valamint a kortárs természettudományokhoz és természetfilozófiához is.

A témához három, eddigiekben sikeres megközelítési módnak bizonyuló kutatómódszertani elméletet használtam: Jürgen Barkhoff a mesmerizmus 19. századi irodalmi recepciójának és művelődéstörténeti jelentőségének méltatására alkotta meg az „irodalmi fülke” fogalmát. Sziede és Zander írták le a „nem hegemoniális innováció” jelenségét. Mindkét elméletnek lényege, hogy egy társadalomban az innováció és a tudásátadás nem csak hegemón intézményekben és elismert tudóskörökben történik, hanem az irodalomban és olyan intézményekben, amelyek nem képesek közvetlen tudományos innovációra. Thomas Anz a pszichoanalízis és szépirodalom 20. századra jellemző kölcsönös

egymásra hatását jellemezte a „kooperáció és konkurenciaharc” kettősségével. E három modell alapján kutatom az irodalmi és lélektani diskurzusok határait vagy éppen összefonódásait.

2. A tudattalan fogalma

Az értekezés legfontosabb tézise, hogy a német nyelvű irodalmi, természettudományos és orvosi diskurzus már a 19. században megalkotta a tudattalan fogalmát. Bár a tudománytörténet a tudattalan (*das Unbewusstsein*) fogalmának modern kidolgozását Sigmund Freuddal és a pszichoanalitikus iskolával köti össze, a 19. században nemcsak, hogy léteztek elképzelések a lélek nem tudatos működéséről, árnyoldaláról, a tudat elől rejtve maradó lelki folyamatokról és főleg ezek jelentőségéről, hanem a legtöbb gondolkodó, filozófus és író ennek ismeretében alkotta műveit. A koncepció a 19. században a tudomány és irodalom határmezsgyéjén, empirikus és spekulatív módszerek ötvözésével és irodalmi művek ihlette gondolatok nyomán öltött formát és fogalmazódott meg. A mesmerismus, az úgynevezett filozófiai orvostudomány és a romantikus természetfilozófiai iskolák már az 1800-as évek fordulóján, a felvilágosodás kiegészítéseként megalkották és megvitatták a maguk tudattalanfogalmát és álomelméletét, amely koncepciók máig ismert és népszerű irodalmi alkotásokat ihlettek, hatásuk egyértelműen felismerhető számos kortárs író, például E. T. A. Hoffmann, Ludwig Tieck, Heinrich von Kleist, Ernst

August Klingemann, vagy Georg Büchner egyes műveiben, Novalis és Carl Gustav Carus esztétikájában.

3. A mélylélektani gondolkodást meghatározó kulturális változások a 19. század fordulóján

A 19. század fordulóján Jéna a belső szabadság, az univerzalitás, az egyetemesség igényének városa, ahol a kor több nagy gondolkodója, filozófusa megfordul, tanul vagy oktat. Jénához kapcsolódik Schiller modern tudósi attitűdje, Fichte *Én*-filozófiája, Novalis, August Wilhelm és Friedrich Schlegel koraromantikus programja, megfordul itt Gotthilf Heinrich Schubert és Johann Christian Reil is. Itt indul útjára a romantikus életszemlélet, az egyetemes és folyamatosan fejlődő poézisnek (*progressive Universalpoesie*), a világ romantizálásának programja. Ezeknek kapcsán merül fel az új lélektan, a belső mélységekre fókuszáló új lélekfogalom igénye is.

A mélylélektan megszületésének háttérében a romantikus tudósnemzedék tudományfelfogása áll: célkitűzéseikben legfontosabb az egyetemesség igénye volt, módszereikben lázadtak az empiria egyeduralmára és az ennek elkötelezett felvilágosult tudományos gyakorlat ellen. A romantikus tudós felül akart emelkedni a kortársak célvezérelt, foglalkozásszerűen megragadt szűklátókörűségének hétköznapióságán és a tudomány valódi szabadságát keresték. A jénai iskola története, az új

tudomány tükröződik a tudósok, költők kapcsolati hálójában, akik az egymástól elválasztott tudományterületek helyett a határmezsgyét, átmeneti témákat választottak a diskurzusuk színteréül.

A mélylélektani gondolkodást előkészíti az utazás romantikus irodalma is, amely elszakad az útleírásoktól és a lélek belső útjaira összpontosít. Az utazás a romantika számára belső lélekvándorlás, önmagunk mélységeinek feltárása, az *én* megismerése. Ez a romantikus értelemben vett utazás egy töről fakad a romantikus művészregényekben leírt fiktív utazásélménnyel: ebben a kontextusban értelmezhető a koraromantika két ikonikus művészregénye, Novalis *Heinrich von Ofterdingen* és Ludwig Tieck *Franz Sternbalds Wanderungen* című műve is.

A lélektani diskurzust készíti elő az olvasási szokások megváltozása is. A népszerű időtöltéssé váló olvasás elkezd visszahatni az életre: az olvasmányok szignifikánssá válnak a szubjektum önmeghatározásában. Megváltozik az irodalom státusza: olvasmány és élet összeolvadnak. Már nem pusztán az az ember, amit olvas, hanem azzá *válhat*, amit olvas, az olvasmány és az írás tárgya és mikéntje a szubjektum része. Az irodalom elszakad az Arisztotelész óta uralkodó mimézis gondolatától és saját valóság megteremtésére képes. Az olvasmány életté lesz, a könyv szereplői pedig lélektani

ismeretek forrásává: az olvasók a művekben saját álmaikat, sorsukat, örületüket vagy csodáikat kutatják.

4. A korai mélylélektani diskurzus interdiszciplináris terekben valósul meg

A 19. század első felében még sem differenciált metodológiát, sem letisztult szakszókincset nem találunk a pszichológiai témában megszólalók szövegeiben, a tudományok közti határok elmosódnak. A lélektan elsőként a természettudományokból kölcsönöz szókincset és tudományos módszert, az irodalmi, filozófiai és orvostudományi szövegekbe ágyazott pszichológiai diskurzus előszeretettel használja a *mechanizmus*, *egyensúly*, *rugalmasság*, *erő*, *feszültség*, *feszültséglevezetés*, (meg)*oldás* szavakat, a német *Stimmung* und *Resonanz*, azaz *hangulat* vagy *hangolás* és *rezonancia* szavak is eredendően fizikai, akusztikai jelenségeket jelentettek. A lelki folyamatokat a *mechanisch* (mechanikus), *galvanisch* (galvanikus), *elektrisch* (elektromos) vagy *magnetisch* (mágneses vagy delejes) jelzőkkel írják le. Szépírók – például E. T. A. Hoffmann, Heinrich von Kleist, Goethe, Novalis, Ernst August Klingemann – művei mint „irodalmi fülkék” örökítik tovább e szókincset.

A lélek iránti érdeklődés a felvilágosodásból való tudományos kiábrándulás következménye, a koraromantikus és klasszikus esztétika hagyományára

épít, a felvilágosult racionalizmus ellenében új – művészi és kulturális – utakat keres magának. A kezdeti pszichológia holisztikus szemléletre törekszik és átfogó értelmet keres.

A korai lélektani diskurzus átveszi és megalkotja a lélek működésének elektromos, mágneses, akusztikai és optikai modelljeit.

Az elektromosság és a mágnesesség tanai – utóbbi delejezés vagy mesmerizmus formájában is – a romantikus szubjektumfogalom megalkotóit elsősorban e jelenségek eredendő poláris jellegénél fogva inspirálták. Schelling természetfilozófiájában a polaritás alapvető princípium, amely meghatározó a német romantikus generáció gondolkodásában.

Az akusztikai és lélektani összefüggéseket a *hangulat* (*Stimmung*) és a *rezonancia* fogalmai tükrözik. A leibnizi és herderi antropológiát meghatározó szférák harmóniáját a rezonancia képessége váltja fel, amely jellemző a testekre és a lélekre egyaránt, ezen az alapon értelmezik a zenének a lélekre való közvetlen hatását, a lélek rezdüléseit és a szenvedély hullámait. A kortárs szókinszben a *Stimmung* – *hangulat*, de fordíthatjuk *hangolás*nak, *hangolódás*nak is – akusztikai és pszichológiai szakszóként számtalan szóösszetételben létezik: *Gemütsstimmung* (a kedély hangulata mint a szubjektum diszpozíciója), *Nervenstimmung* ('ideghangulat'), *Lebensstimmung* (élethangulat,

életkedv), *Eigenstimmung* (saját hangulat) vagy *Missstimmung* (rossz hangulat) kifejezések is variálják a szó jelentését. Akusztikai alapon nyugszik a korban népszerű „ideghürelmélet” is, amelyre Johann Christian Reil zeneterápiás módszert is épít. A zenének az idegrendszerre való közvetlen, a tudatot megkerülő hatása kapcsolódik a kor zeneesztétikai alapvetéséhez is, amely a zenére mint abszolút művészetre tekintett.

Az emberi idegrendszer és lélek működésének elektromos, delejes vagy akusztikai modelljei alternatívát jelentettek a 18. században népszerű mechanikus emberképpel és az idegfolyadék-elmélettel szemben. Ezzel megnyílt az út egy dinamikusabb, spekulatív és szimbolikán alapuló lélekfogalom előtt.

A pszichológiai diskurzus színtere a *magia naturalis*, azaz természetes mágia irodalma is. Az optikai eszközök és a sarlatánok szemfényvesztései azzal szembesítették a kor emberét, hogy a megismerhetőség, az észlelhetőség problematikus és tökéletlen. A 19 század eleje – nem utolsósorban a *magia naturalis*-könyvekben és irodalmi alkotásokban sorra feltűnő tükrök, távcsövek, laterna magicák és camera obscurák hatására – ráébred az érzékelés medialitására is. Az emberi érzékelésnek ez a bizonytalanná válása ráirányította a figyelmet az észlelés belső, lelki összefüggéseire. A vásári szemfényvesztők gyakorlata és a mélylélektani gondolkodás összefüggéseire mintegy száz évvel később újra

rávilágított Róheim Géza, magyar pszichoanalitikus és etnográfus *Varázstükör* című írásában. A szemfényvesztők trükkjei a pszichoanalitikus értelmezésében az emberi tudattalan működésén alapulnak, hatásuk pedig a néző képzelőerejének manipulálásával jön létre.

A lélektani gondolkodás egyik fontos aspektusa a „rendkívüli ember” kutatásának igénye. A kor felfogásában a zseni elsősorban kiemelkedő művészi tehetséget jelent, amely a romantikus felfogás szerint a képzelet erejével autonóm, a reális világgal egyenértékű valóságot képes teremteni. A rendkívüli egyéniség pedig leképeződik a testben: ez az alapja a 18–19. században népszerű fiziognómiai iskolának. A fiziognómiai tanulmányok készítették elő a pszichoszomatika modern szemléletét.

A felvilágosodást követő pszichiátriai írások szerzői szembesültek a tudományág határaival és kétséges pontjaival, a betegség és a normalitás fogalmának önkényességével és bizonytalanságával. A 19. század első évtizedeire jellemző „filozófiai orvostudomány” két legismertebb képviselője, a francia Philippe Pinel és a német Johann Christian Reil részletesen leírják a különböző mentális betegségeket és ezek kezelési módját. Reil megalkotja a pszichés gyógy mód (*psychische Curmethode*) fogalmát: a mentális betegségeket nem tekintik többé gyógyíthatatlannak, kezelésükre Reil erkölcsi beszélgetést, zeneterápiát, terápiás színházat

javasol. A filozófiai orvostudomány közvetlen hatása kimutatható többek között E. T. A. Hoffmann, Ludwig Tieck és Ernst August Klingemann műveiben.

Pinel és Reil elmeógyógyintézet-leírásai fontos források a romantikus korszakban divatos tébolyábrázolásoknak, elősorban azért, mert ezekben az orvosi leírásokban a normalitás és abnormitás határai elmosódnak. Önkritikus és önreflektív írásaiknak köszönhetően megjelenik a fordított világ toposza, amelyben az örültek akár szabadon is járhatnak, az értelem pedig az örület álarcát viseli. E társadalomkritikai felvetés nyomán megszületik a fordított világ toposza. A bolondokháza-toposz a *Bolondok hajójának* modernkori változata, E. T. A. Hoffmann, Ludwig Tieck, Ernst August Klingemann műveiben a szarkasztikus társadalomkritika és a politikai satíra eszköze.

Johann Christian Reil *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen* c. könyvében és folyóiratcikkeiben megfogalmazott romantikus emberkép sok tekintetben előlegezi a tudattalanfogalmat. Még nem nevezi *unbewusst*nak: Reil korában a *bewusstlos* (tudat nélküli), *nicht bewusst* (nem tudatos), esetleg *willkürlich* (szabad, tudatos kontroll nélküli) kifejezések voltak általánosak. A cselekedetek háttérében titokzatos erőt (*Kraft*) feltételez, vizsgálatainak központi eleme a *megnyilvánulás* (*zum Vorschein kommen*), amikor a lelki tartalom fizikai minőségben válik

láthatóvá, aminek előzménye az *elfojtás*, bár még nem *Verdrängung*nak nevezi, mint a pszichoanalízis, hanem *Unterdrückung*nak, azaz *elnyomás*nak. Reili fogalom a *Gemeingefühl*, a gondolkodó ember „belső érzékeinek egysége” és a *Selbstbewusstsein*, a külső és belső érzékelés közömbös pontja (*Indifferenzpunkt*) is.

A filozófiai orvosok pont a romantikus életérzés és művészi attitűd lényeges formáit és motívumait diagnosztizálják mentális zavarként. A normalitás határát feszegeti például a végtelen utáni – romantikus – vágyakozás, a lelki és testi érzetek egymástól való különválasztása, test és lélek dualizmusának túlzott és affektív hangsúlyozása, valamint bizonyos értelemben és részint maga a művészet is, különösen a zene iránti fogékonyság. A romantika azon törekvése, hogy a határokat relativizálja, a formákat megbontsa és művészi és emberi értelemben is határátlépésekre sarkalljon, maga a normalitás határa; a zseni hasonlatos az örülthöz, a művészi alkotás és a mentális betegségekben megfigyelhető disszociatív folyamatok pedig rokonok – mindennek helyszíne a tudattalan.

A lélektani diskurzus fontos színtere a mesmerizmus irodalma is. A század első két évtizedében az eredetileg materialista alapon nyugvó delejezés elszakad nemcsak az anyagelvűségtől, hanem a test gyógyításának praxisától is, és Schelling filozófiája nyomán olyan filozófiai, antropológiai koncepciót dolgoz ki, amely, bár nem

konkrétan a tudattalan fogalmára irányul, mégis mélylélektani gondolkodásra vall. A romantikus gondolkodás mind a fizikai mágnesességet, mind a delejezés tudományát beépítette abba az univerzális világképbe, amely holisztikus szemlélettel a kozmológiai hatások és a belső harmónia jelenségeire építi az orvoslás tudományát. A delejezés romantikája és mélylélektani összefüggései érdekesek: amit a felvilágosodott-anyagelvű mesmerizmus a mágnesnek tulajdonított, azt a romantikus követők pszichés és interpszichés okokkal magyarázzák. A mesmerizmus és a természetfilozófiai tudattalanfelfogás, bár a tudomány elvetette azokat, „irodalmi fülkében” élnek és hatnak tovább, többek között E. T. A. Hoffmann és Heinrich von Kleist műveiben.

5. A tudattalan elméletírói: Gotthilf Heinrich Schubert és Carl Gustav Carus

A természetfilozófiai gondolkodást és így a mélylélektani diskurzust Schelling tudományfelfogása alapozza meg: a tudományos megismerés hasonlatos az alkotó zsenialitáshoz, és – ez a romantikus tudományfelfogás egyik sarokköve és a modern mélylélektan egyik előfutára – nyelvi és narratív természetű, a módszere az értelmezés, a tárgya pedig misztérium, amit a romantikusok előszeretettel foglaltak össze a hieroglifa szimbólumában. Schelling az emberi szubjektumban már megkülönbözteti a *Gemüt* (kedély), a *Geist* (szellem) és a *Seele* (lélek) dimenzióit.

Gotthilf Heinrich Schubert orvos és természettudós 1808-ban az *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft* címmel megjelent könyvében megalkotja a természet és az ember árnyoldalának fogalmát. A ráció, a tudomány, a felvilágosult gondolkodás mellett létezik egy másik, Schubert felfogásában transzcendens világ, amely magasabb rendű az ész által megismerhető világnál. A világnak ez a két része valamikor harmonikus egész volt, de e harmónia a bűnbeesés következtében megszűnt, és azóta az árnyoldal összefüggései csak töredékesen ismerhetők meg. Ehhez a másik, magasabb rendű árnyoldalhoz tartoznak mindazok a jelenségek, melynek létezését nem tagadhatjuk, de teljesen megmagyarázni sem tudjuk, például az álmok, a fantáziaműködés, a jövőbelátás, a prófécia, a költészet és a művészet, a szenvedély, a szerelem vagy éppen az örület. Ezek a jelenségek nemcsak az árnyoldal megnyilvánulásai, hanem egyben megismerésének útjai is.

Schubert herderi és schellingi alapokon értelmezi a természet jelenségeit. Rendszerében a természetes kényszerűség és az individuális erő együttes hatása a természetes folyamatok mozgatója. A kőzetek világában a természetes szükségyszerűség megjelenési formája a kristály, ezt már meghaladja a növényvilág, amely kiszakad az élettelen – schellingi kifejezéssel – „általános” közegből az „individuálisba”. Ez az individualizáció felé tartó folyamat az állatvilágban ösztönben (*Instinkt*) és cselekvésre való törekvésben (*Kunsttrieb*), az emberben

pedig az akaratban és a természetes törekvések függetlenségében nyilvánul meg. Ennek mozgatóereje a vágyakozás (*Sehnsucht*), amely tehát nemcsak a romantikus életérzés, költészet és szerelem alapja, hanem a természetben működő ősi erő is, melynek végső célja az emberi lélek.

A természet árnyoldalának elméletét 1814-ben *Symbolik des Traumes* című, az álomról szóló művében alkalmazza lélektani összefüggések magyarázatára. Az ént két erő határozza meg: racionális és titokzatos, működését egyszerre uralja a cerebrális rendszer és a ganglionok. Ha a cerebrális rendszer dominanciája megszűnik, akkor eltűnik az emberi racionalitást és emocionalitást, a cerebrális rendszert és ganglionrendszert elválasztó határ. Ekkor átmenetileg megszüntethető az emberi kettősségnek megosztott, elidegenedett állapota, és láthatóvá válhat a természetes ember közvetlensége és harmóniája. Ez történik az álomban, a szomnambul állapotokban, öntudatlanságban, tetszhalál állapotában, legerősebben azonban a szerelem mámorában és a tébolyban nyilvánul meg. Schubert „árnyoldal”-fogalmában korai tudattalanelméletet kell látnunk. A természet árnyoldalának elmélete és lélektani vetületei nagy hatással voltak többek között Heinrich von Kleist és E. T. A. Hoffmann műveire.

Carl Gustav Carus 1831-ben publikált *Vorlesungen über Psychologie* című kötetében már kifejti a *Gemeingefühl*,

önmagunk állapotának érzékelését, egyfajta *ön-érzetet*, amely képes a külvilág ingereinek felfogására és amelyből a belső fejlődés is fakad. A *Gemeingefühl* két pólus között szerveződik, ezek egyfelől az öröm, illetve élvezet (*Lust*), másfelől a fájdalom (*Schmerz* másutt *Unlust*). Goethe ősnövény fogalmának (*Urpflanze*) mintájára feltételezi az emberi lélek ősállapotát, amelyből minden fejlődés fakad, és amely fejlődésnek betetőzése a tudatos *persona* állapota. A fejlődés alapja a vágyakozás, amelynek legősibb foka az ösztön (*Trieb*), erre épül a szervezet alapvető szükségleteit szolgáló vágy vagy sóvárgás (*Gier*), amelyet követ a magasabb rendű cselekedetekre sarkalló szabad cselekvés (*freie That*). Az emberi lélek három fejlődési foka a tudattalan (*das Unbewusstsein*), az úgynevezett világtudat (*das Weltbewusstsein*) és a tudat állapota (*das Selbstbewusstsein*). A tudattalan állapotok leírásához Carus a magzati korból és az álmokból veszi a példákat.

Carus 1846-ban *Psyche* című művében leírt tudattalanfogalma romantikus szellemi örökség és az éjszaka vagy árnyoldal motívumához (*Nachtseite*) kapcsolódik. Carus tudattalankoncepciója orvosi, természettudományos alapokra épül, de nem elválasztható a szerző művészi és művészetkritikusi tevékenységétől: Caspar David Friedrich és Ludwig Tieck művészetének hatása egyértelműen felismerhető elméletében. Carus tudattalanfogalma tehát a tudomány és irodalom határmezsgyéjén, empirikus és spekulatív módszerek

ötvözésével és irodalmi művek ihlette gondolatok nyomán öltött formát és fogalmazódott meg. A *Vorlesungen*-ben megfogalmazott alapvetéshez újabb mélylélektani fogalmakat vesz, ilyen például az emberi cselekedetet meghatározó tudattalan törekvéseknek és vágyaknak *belső* emlékezete, az *Erinnerung*, amely a tudattalan kutatásának fontos eszköze.

Carus holisztikus szemléletű: a testi funkciók olyan lelki folyamatokat tükröznek, szimbolizálnak, amelyre a nyelvnek nincs szava, amelyek nem kimondhatók. Ezért aztán a tudattalan lelki folyamatok kimondása és tudatosítása minden tudományok legnehezebbike: a pszichológia.

Az emberi lélekben Carus megkülönbözteti az abszolút tudattalant, a lélek embrionális állapotát, amely, mint „Írisz fátyla alatt”, elrejtőzik az emberi megismerés elől, de mintegy tudattalan gondolkodásként határozza meg az életünket. Parciális, részleges vagy relatív tudattalannak nevezi azt a régiót, amely a tudat számára időlegesen előhívható, és amelynek működését megfigyelhetjük, mert növekedésben, vérkeringésben, lélegzésben és a többi testi funkcióban is megnyilvánul, valamint az érzelmeinket is áthatja. Carus a tudat, a relatív és az abszolút tudattalan működését a gótikus katedrálishoz hasonlítja, ez a kép tükrözi festményeinek tematikáját is.

Carus számára az embrionális, látens és tudattalan lelki rétegek a világnak és az emberiségnek tudattalanjával, mi

több, az istenivel is kapcsolódnak. A tudattalanban is az isteni szellem nyilvánul meg, ezt az előremutató megnyilvánulást a lélek „prométheuszi princípiumának” nevezi, ellentétben az „epimétheuszi elvvel”, amely a lélek emlékezésre és képzetekben való gondolkodásra való képességét jelenti. Az egyéni tudattalan a prométheuszi sejtés (*Ahnung*) és az epimétheuszi belső emlékezet (*Innerung*) által kapcsolódik a világ és az emberiség tudattalanjához. Kultúrtörténetileg ez a világtudattalan nagyrészt a schuberti „árnyoldalnak” (*Nachtseite*) feleltethető meg.

Carus elmélete sok szempontból előrevetíti a pszichoanalízis alapfogalmait. A carusi álom- és tudattalanfelfogás azonban lényegesen különbözik a freuditól: itt a lélek a tudattalanon keresztül a természetben megnyilvánuló rejtett szellemi – transzcendens vagy isteni – tartalommal is képes kapcsolódni, míg Freud immanens módon, csak az örömev és a vágybeteljesülés alapvetésével közelíti az álom és a tudattalan szimbolikus tartalmihoz.

6. A 19. század tudattalanfogalma és a pszichoanalízis

A freudi pszichoanalízis nem hivatkozott explicit módon Carusra vagy Schubertre, de a korai pszichoanalitikus elméletalkotók előszeretettel kerestek szellemi elődöket a Goethe-kor irodalmában. Különösen jellemző ez a kapcsolódás az *Imago* folyóiratban publikált

tanulmányokra és az *Almanach der Psychoanalyse* köteteire.

A legtöbbet idézett szerzők Goethe, Schopenhauer, Schiller, Hoffmann és Novalis, de a Grimm-mesék is fontos hivatkozási pontok voltak. Leggyakrabban a pszichoanalitikus tudattalanfogalom alátámasztására idéztek tekintélyes 19. századi írókat. A Goethe-korra való hivatkozások referenciális hálóként szövik át a pszichoanalitikus elméleteket, legtöbbször az álommal és a tudattalan működésével kapcsolatban.

Az intertextuális részek visszatérő motívuma az a feltételezés, hogy az idézett írók – intuitív módon – felismertek valamit abból az emberismeretből, amit a pszichoanalízis tudományos módon tár fel. Ez a kollegiális szemlélet csak részben igaz. A Goethe-kor idézett írói valóban egy pszichológus igényével világítottak rá a tudattalan világával kapcsolatos összefüggésekre, de nagyrészt nem intuitív módon: a Goethe-kori szerzők egy többé-kevésbé körülhatárolt tudattalankoncepcióval bírtak és ezt öntötték irodalmi formába. A tudattalan fogalma és működése az irodalmon keresztül hagyományozódott, „irodalmi fülkék” és nem hegemoniális innováció örökítették át azt a feltételezést, hogy az én mégsem teljes jogú úr a saját házában. Az a hasonlóság tehát, amelyet a pszichoanalízis heurisztikus lelkesedéssel ünnepel a Goethe-kor irodalmában, nem véletlen, hanem kultúrtörténeti szükségszerűség.

A 19. századi és a pszichoanalitikus tudattalanfogalom közötti paradigmaváltás kirajzolódik a faluni bányász történetének romantikus változatai (Gotthilf Heinrich Schubert és E. T. A. Hoffmann) és pszichoanalitikus értelmezésük összevetéséből: míg a romantikus felfogásban a láthatatlan erők az embert körülvevő természet árnyoldalának erői, a pszichoanalitikus felfogásban ezek az erők csak a pszichés térben léteznek.

A pszichoanalízis közismert hasonlatában az emberi személyiség működése olyan, mint egy jéghegy, amelynek nagy része láthatatlan. Carus az emberi személyiséget katedrálishoz hasonlítja, amelynek nem törhetnének magasba szellemi tornyai, ha a tudattalan alapkövei nem tartanák alul.

A szerzőnek a témában megjelent tanulmányai

Zauberspiegel und Spiegelzauber: physikalische, poetische und psychoanalytische Darstellungen des Spiegels, in: Czeglédy, Anita; Horváth, Géza (szerk.): *Inspirationen VI: Dinge*, Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche in Ungarn, L'Harmattan Verlag, Editions L'Harmattan, Budapest, Paris (2025), pp. 96–107.

„gleichsam wie in einem durchsichtigen und nicht materiellen Körper“: Naturwissenschaftliche Ausdrücke und Bilder im psychologischen Diskurs um 1800;
JAHRBUCH DER UNGARISCHEN GERMANISTIK

2023 pp. 32–45. (2024).

<https://doi.org/10.69962/JUG/2024/3>.

Die Rolle von Narrengestalten in der ungarischen Geschichte – Beispiele aus Mittelosteuropa zum Zusammenhang zwischen Narrentum und Nation; Eulenspiegel-Jahrbuch 2022/2023: 60/61 pp. 139–156. (2023).

Rezeption der Goethezeit in der frühen psychoanalytischen Theoriebildung am Beispiel einiger Literaturanalysen in der Zeitschrift „Imago“

JAHRBUCH DER UNGARISCHEN GERMANISTIK
2021 pp. 48–62. (2022).

Wunder und Wahrnehmung: Eine naturwissenschaftliche Diskussion und ihr literarischer Kontext; in: Kreuzer, Stefanie; Durst, Uwe (szerk.) Das Wunderbare: Dimensionen eines Phänomens in Kunst und Kultur, Leiden: Wilhelm Fink Verlag (2018) pp. 209–219.

https://doi.org/10.30965/9783846762394_014.

Schaubudenkultur und literarische Unterhaltung: Taschenspieltricks im deutschen Geheimbundroman. In: Annie, Borguignon; Franz, Hintereder-Emde; Konrad, Harrer (szerk.) Hohe und niedere Literatur: Tendenzen zur Ausgrenzung, Vereinnahmung und Mischung im deutschsprachigen Raum, Berlin: Frank & Timme (2015) pp. 113–122.

Krise der Wahrnehmung im deutschen Geheimbundroman. In: János, Szabolcs; Nagy, Ágota (szerk.) Krisen als Wendepunkte: Studien aus dem Bereich der Germanistik, Wien: Praesens Verlag (2015) pp. 33–41.

Begriffe des Unbewussten im 19. Jahrhundert,
PUBLICATIONES UNIVERSITATIS
MISKOLCINENSIS SECTIO PHILOSOPHICA 18: 3
pp. 197–207 (2014).

Der Irrenhaustopos in der Romantik. JAHRBUCH DER
UNGARISCHEN GERMANISTIK 2013: 1 pp. 77–85
(2014).

Durch den Blick des Satirikers: Zur Rezeption der
Psychoanalyse bei Karl Kraus und Frigyes Karinthy.
JAHRBUCH DER UNGARISCHEN GERMANISTIK
2011 pp. 57–71 (2012).

*Prolematisierung des Subjekts im Geisterseher – ein
modernes Interesse.* In: András, F Balogh; Imre, Kurdi;
Magdolna, Orosz; Péter, Varga (szerk.) Im Schatten eines
anderen? Schiller heute; Berlin, Frankfurt am Main,
Bern: Peter Lang (2010) pp. 119–127.

*Fiktion, Tiefenpsychologie und psychiatrische Therapie
in der deutschen Romantik: Am Beispiel E.T.A.
Hoffmanns.* In: Jean-Marie, Valentin (szerk.) Akten des
XI. internationalen Germanistenkongresses Paris 2005

"Germanistik im Konflikt der Kulturen" Bern: Peter Lang (2008) pp. 311–318.

Dem Gaukelspiel eine Folie unterlegen: Der Geisterseher im Kontext des technisch-magischen und psychologischen Diskurses. In: Rácz, Gabriella; V Szabó, László (szerk.) "Schöne Welt, wo bist du?": Studien zu Schiller anlässlich des Bizentenars seines Todes, Wien: Edition Praesens (2006) pp. 29–40.

Vom Narrenschiff zu den Nachtwachen: das Wiederaufleben des Narrenmotivs im Aufbruch der Moderne. In: Kulcsár-Szabó, Ernő; Manherz, Karl; Orosz, Magdolna (szerk.) „das rechte Maß getroffen“: Festschrift für László Tarnói zum 70. Geburtstag. Budapest, Berlin: ELTE, Humboldt Universität (2004) pp. 80–89.